

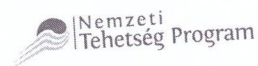
Juvenália: négy-öt

Szerkesztette:

Havasi Zsuzsanna és Kazsimér Soma Balázs

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása”
című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-17-0025) valósult meg.

ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2018

Felelős kiadó: Dr. Horváth László,
az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója

Copyright © A szerzők, Eötvös Collegium, 2018

Lektor: Vaderna Gábor.

Borító: A borítót Katus Mónika fotójának felhasználásával

Tirpák Orsolya készítette.

Minden jog fenntartva!

ISBN 978-615-5897-02-3

A nyomdai munkákat a Pátria Nyomda Zrt. végezte
1117 Budapest, Hunyadi János út 7.

Felelős vezető: Simon László

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ

SZABÓ Csanád

Elbeszéléstechnikák Bret Easton Ellis *Nullánál is kevesebb* című regényében

9

KOVÁCS Dominik

A gasztrokulturális elemek megjelenése és az ételadás gesztusának
a személyközi kapcsolatokra gyakorolt hatása Tóth Krisztina
Akvárium című regényében

32

BALLAGÓ Márton

„Hát legyen Dzéta.” – Műfajiság és értelemadás problematikája
Ottlik Géza *A Valencia-rejtély* című művében

40

KUKRI Márta Mária

A megváltás lehetőségei – Jókai Anna *Godot megjött* és
Samuel Beckett *Godot-ra várva* című művének összevetése

57

SZABÓ Adrienn

„Idő pedig nem vala” – Kodolányi János *Vízözön* című regényének
időképe

69

KOVÁCS Viktor

„Nénje tán a vén időnek” – Az intrikus Mirígy szerepének
értelmezése Vörösmarty Mihály drámájában

88

KOVÁCS DOMINIK

A gasztrakulturális elemek megjelenése és az ételadás gesztusának a személyközi kapcsolatokra gyakorolt hatása Tóth Krisztina *Akvárium* című regényében

BEVEZETÉS

Palacsinta, lángos, flódni, rizsleves, citromízű savanyú nápolyi, fasírt, tejeskávé és száraz kifli. Néhány példa a Tóth Krisztina *Akvárium* című regényében megjelenő gasztronómiára. Mit tud elmondani a szöveg az ételkultúra bemutatásával, szerepletetésével? Milyen többletjelentéssel bírhat egy adott gasztronómiai elem a regény kontextusában? A regény gasztrakultúrája nem csak az olvasó számára árul el információkat a mű szociokulturális háttéréről, játékidéjéről – az ételutalások szimbolikája a regény fiktív terében, a szereplők személyközi kapcsolataiban is érvényesül.

A tanulmány célja Tóth Krisztina *Akvárium* című regényének e szempontrendszer alapján történő vizsgálata. A szereplők közötti kontaktus bemutatásában, az egymással való megismerkedésükben

és a véleményük kialakításában is hangsúlyos helyet foglal el az együtt étkezés családi eseményének folyamata, az ételadás, az étel felkínálása és visszautasítása. Különösen az utóbbi kommunikációs aktusok esetében szolgál egy releváns vizsgálati szempont alapjául a megjelenő étel minőségének bemutatása, amely a narratív funkciója (a befogadó érzékeire való negatív vagy pozitív hatás, undorkeltés, atmoszférateremtés, státuszszemléltetés), tehát a szereplő identitásának ismertetése mellett befolyásoló tényezőként hat a regény cselekményére is, hiszen alakíthatja a szereplők egymáshoz való kötődését. Szép Szilvia a következőket írja Átlátszó falak közt alvó korpusz című, az *Akvárium*ról szóló kritikájában. „Mind a *Pixel* és mind az *Akvárium* szereplőire jellemző az illatban, ízben, látványban metonimikusan elinduló értelmezés.”¹

A GASZTROKULTURÁLIS ELEMEL FUNKCIÓJA

Tóth Krisztina *Akvárium* című regénye 2013-ban jelent meg a Magvető Kiadó gondozásában.² A fekete humorral, naturalista eszközökkel és pontos szociografikus utalásokkal megírt regényben egy meglehetősen bonyolult háttérű család története olvasható, Klárimamáé, Veráé és Vicáé, azonban az említett család képlete ennél jóval bonyolultabb, ugyanis Klárimama örökbe adja a negyvenes évek végén született leányát, akit egy szegény család fogad örökbe, ennek a családnak a tagjai: Edit néni, Jóska bácsi és Edu, a néni mentálisan beteg testvére. Vera felnőtté válása után saját családot alapít. Fontos megemlíteni Lalit is, Vera majdani férjét, aki a hatvanas-hetvenes évek magánvállalkozója, ahogyan anyósa, Klárimama minősíti: „az a maszek”.³ Lali legfőbb motivációja az

¹ SZÉP Szilvia, *Átlátszó falak közt alvó korpusz*, A Vörös Postakocsi, 2014/1–4, 118–120.

² TÓTH Krisztina, *Akvárium*, Bp., Magvető, 2013.

³ Uo., 10.

anyagi előbbre jutás és az ezáltal megkaparintható családon belüli vezérszerep.

Az *Akvárium* fent említett szereplői, Klárimama és a nevelőszülők egyaránt teljes nősteleniségben élnek, Klárimama munkakerülő, guberálni jár, Edit néniék pedig egy szűk, komfort nélküli lakásban húzzák meg magukat. Az ötvenes évek nyomorúsága mellett a beköszöntő „früdsiderszocializmus” is zavart kelt a szereplőkben (főképp az idősebbekben), akik a társadalmi és környezeti változások ellenére ugyanazok maradnak, ugyanúgy leginkább a túlélés vezérli őket. Ennek a túlélésnek a legnagyobb feltétele az étel, a betevő falat előteremtése. Ehhez kapcsolódóan Visy Beatrix a következőket állapítja meg: „Ebben a közegben csak a test válik jelenvalóvá, az »az a tied, amit megesszel« életelve, amit a néni és Edu tökéletesen elsajátít, és amiből Lali tóparti sütődei hasznát húznak. Az étkezés (ebédhordás, bevásárlás, főzés, esküvői vacsora) körül forgó élet a szüntelenül ételt tukmáló jó magyar szokás, a kispénzű emberek egyetlen öröme és mindennapos vágykielégítése.”⁴

Visy Beatrix gondolatai mentén továbbhaladva érdekesnek bizonyulnak azok az étkezési és ételadományozási gesztusok, amelyek Klárimamához, Vera vér szerinti anyjához és Edit nénihez, a nevelőszülőhöz kapcsolhatók. Klárimama viselkedéskultúrájában meglehetősen igénytelenség jellemzi a táplálkozás és a táplálás rítusát. Verát éppen a hanyagsága miatt veszik el tőle az apácák, ugyanis nem ad enni a gyerekeknek, helyett patkányokat szoktat a házába. E tekintetben Nagymamaként sem sikerebb: unokáját, Vicát is elhanyagolja. „Többnyire nem volt semmi ennivaló, csak ha Klárimama maga evett valamit és hagyott belőle. Ha megéhezett, túrót kanalazgatott egy bögréből, és pálinkát ivott rá, de ha kedvet kapott, kifőzött egy nagy fazék tésztát is, ami aztán napokig állt a hűtőben, míg sáros és rossz szagú nem lett. Fekete szedret is szedett néha a park fájáról, de csak amit alul

elért, meg ami lehullott a földre, ezért a szeder koszos volt, és időnként döglött darazsak és hangyák maszatolódtak bele. A halakról viszont soha nem felejtkezett el.”⁵ Míg lánya helyett a patkányok jelentik számára a gondoskodási tevékenységek bázisát, addig az unokája esetében a címadó akvárium halai válnak a változó intenzitással jelentkező mánia célpontjaivá. Toldi Éva egy tanulmányában rámutat arra, hogy Klárimama ebben a kapcsolatában sem tud helytállni: bár megeteti a halakat, azzal nem törődik, hogy a vizük egyre szennyesebb lesz.⁶ Az előbbi idézet összefoglalását adja Klárimama ételkultúrájának, amely által a szereplő megismerhetővé válik: egy produkálni képtelen, éppen csak a fennmaradásra törekvő lény csonkult ösztöni háttérrel. Életmódja a legősibb gyűjtögető létformán alapul. Bár csak a legkisebb erőfeszítésekre képes önmaga fenntartásának céljából, és emiatt alig érintkezik az élő, eleven világgal, mégis egyfolytában apró rombolásokat végez azon: a halakat túleteti, az általa kifőzött tésztát hagyja megromolni, felbukkanásával diszharmóniát teremt Vera életében. A kiválasztott regényrészlet olyan információkat árul el Klárimamáról, amelyeket egyedül Vica lát igazán, az egyszerű fordulatokból, az aprólékos megfigyelésekből kivehető, hogy az elbeszélő itt a kislány nézőpontjába helyezkedik. A jelenségekből következő undor és idegenségérzet tehát Vicán keresztül jut el az olvasóig.

Klárimamának több olyan ételhez köthető megnyilvánulása van a regényben, amely viszolygást vált ki a környezetéből, és elidegenítő következménnyel jár. Ilyen például, amikor látogatást tesz Vica óvodájában, és megdézsmálja a gyerekeknek előkészített uzsonnát. Az óvónőkben bizalmatlanság ébred, és ez egy visszautasító gesztusban teljesedik ki: higiéniai előírásokra hivatkozva nem fogadják el Verától a farsangi fánk mellé szánt baracklevárt.

Klárimama egzaltált életmódjának és személyiségének ellentétéként

⁵ TÓTH, i. m., 13.

⁶ TOLDI ÉVA, *Az Akvárium mint szemiotikai centrum Tóth Krisztina regényében* = T. É., *Önértésváltozatok, identitástapasztalatok*, Zenta, zEtna, 2015, 64.

⁴ VISY BEATRIX, *Hőfehérke és egy darabka tenger*, Holmi, 2013/10, 1324.

jelenik meg Edit néni, Vera nevelőanyja, aki jóval határozottabb konyhakultúrával rendelkezik. Kóser konyhát vezet, idegesíti, ha a férjén, Jóska bácsin pálinka- vagy szalonnaszagot érez, félti az edényeit a társbérlektől. Edit néni családjában az együtt étkezésnek szinte szakrális jelentése van, ez főképp akkor lesz egyértelmű, amikor az ágybérlek elfoglalják az együtt étkezés rítusának a terét, a szűk konyhát, így Edit néniék teljes, az otthonukon belül értelmezett gasztrokulturális (és a vallásgyakorlásból kifolyólag szakralitással bíró) rendszere felborul. Az étkezés a nap leglényegesebb pontjának számít, ennek ellenére a családtagok nem kerülnek közelebb egymáshoz érzelmileg, a közös ebédek, vacsorák formálisak, rendre kicsavarodnak. Az örökké gyermeki tudatlanságban élő Edu élvezi ezeket a leginkább.

Edit néni nemcsak a közös étkezést, hanem a közös ételkészítést is fontosnak tartja. Egy alkalommal például fasírtsütésre tanítja Verát – meglehetősen kevés sikerrel. „*Verácska nézte az asztalon a tálat, s eléggé undorítónak találta a máléra duzzadt kenyérdarabot. [...] A kislány rettenetesen unta a főzőcskézést. Még mindig az a szó járt a fejében, hogy indián, sokkal jobban szeretett volna egy sátor mellett guggolni a tábortűznél, mint itt kuksolni ebben a szűk és fülledt konyhában a néni oldalán.*”⁷ Míg kezdetben Verát az ételek hiánya idegeníti el az anyjától (és ez az elidegenülés megismétlődik Vera lánya, Vica esetében is), addig a nevelőszülőknél töltött évek emléke gyakran kapcsolódik össze a negatív hatást keltő kulináris elemek felidézésével, amely pontosan az ételek meglétéből fakad. A későbbiekben például „*káposztaszagú odúként*”, „*ételszagú lakásként*” emlékezik vissza gyerekkorának helyszínére, rosszul lesz, ha megérzi az utált *konyhaszagot*.⁸ Edit néni rendkívül zárkózott személyiség, közlései homályosak maradnak a regény folyamán. Sem a közös étkezés, sem a közös főzés alkalmai során nem nyílik meg a nevelt lánya számára.

⁷ TÓTH, i. m., 144.

⁸ Uo., 291.

Ahogy Klárimama a guppik gondozását tudja le az ételadással, a gondterhelt és a megélhetésért küzdő Edit néni Vera nevelésében járja ezt az utat. A kapcsolatuk is egy ilyen gesztussal kezdődik. A gyermeknevelő intézet konyháján dolgozó Edit néni kenyérhéjat és répát visz Verának, aki közömbösen fogadja az ajándékot. Az ötvenes években játszódó jelenet történeti kontextusát figyelembe véve aligha értelmezhető felületes megnyilvánulásként az ételfelajánlás. Edit néni és Vera egymáshoz kapcsolódásának a fő problémája az, hogy az életmódbeli változások, a hatvanas évek fridzsiderszocializmusának beköszöntése után is ezen a szinten marad a kettejük közötti érzelmi viszony. Edit néni akkor is ragaszkodik az ételadás monoton gesztusához, amikor már lehetősége nyílna más eszközzel is kifejezni a gondoskodását.

Az eddig ismertetettekből világosan látszik, hogy Edit néni tevékenységében kiemelkedő jelentőséggel bír az ételadás, az ételkészítés. De van-e ennek a zárkózott, korábban súlyos traumákat átélt személyiségnek olyan megnyilvánulása a regényben, amely során nem ad, nem táplál, hanem kap és fogyaszt? Edit néni kétszer kerül ilyen helyzetbe az *Akvárium*ban.

Az egyik helyzet, amikor számára a betevő falatot az az ételadag jelenti, amelyet a szellemi fogyatékos Edunak utal ki a hitközségi iroda. Edunak ez az egyetlen ételadási gesztusa, amely csak közvetett módon nevezhető gesztusnak, hisz Edu ebben is passzív marad, Edit néni eszközként használja hűgát az ételszerzésben. Edu, a boldog tudatlanság embere legtöbbször csak fogyaszt, zabál, undort vagy szájalmat keltve ezáltal a környezetében. Leginkább Klárimamához hasonlítható ez az – egyébként Edu szellemi fogyatékoságából adódó – ösztöni berendezkedés. Nem véletlen, hogy amikor Klárimama és Edu találkoznak, a kedvenc ételeikről beszélgetnek. Edut egy az étkezéséhez kötődő esemény juttatja el a rá irányuló cselekményrész legsúlyosabb pontjáiig, a terhességéig, ugyanis egy citromos nápolyi elfogyasztása, a táplálkozás közbeni animalitás ébreszt érzéki benyomásokat Edu csábítójában.

A második alakalom, amikor Edit néni az étkezés rítusában befogadói szerepet tölt be, már az élete végén, a kórházi betegágyánál történik. Veje, a magánvállalkozó Lali ugyanis az egész folyosót meglepi egy nagy tálca palacsintával. Az álságos, nagylelkűnek tűnő gesztus mögött önös érdekek lakoznak, hiszen Lali ezzel a külvilágnak üzen, az étel mint státuszszimbólum, a hivalkodás eszköze jelenik meg. A regény gasztrokultúrája Lalin keresztül egészül ki a jóléthez köthető elemekkel, a férfi anyagi haszonért cserébe gyakorolja az ételadás gesztusát: magánvállalkozóként egy palacsinta- és lángossütődét üzemeltet.

A regény közege meglehetősen homogénnek tűnik, azonban a gasztronómiai példák és bemutatások által észrevehetővé válik az *Akvárium* által ábrázolt társadalmi osztály belső rétegződése, sokszínűsége. Az eltérő szokások és egyéb kulturális tényezők különbsége, nehezen összeegyeztethetősége, valamint a szereplők közötti érzelmi konfliktusok gyakran egy-egy ételekre vonatkozó utalás által válnak nyilvánvalóvá egymás és az olvasó számára.

A legtöbb ételadási gesztus Verára irányul. Vera – talán Klárimama hajdani hanyagsága miatt – gyerekkorától kezdve rezignált, zárkózott és tompa személyiség, aki cseppet sem fogadja örömmel a kínálásokat. Ő az egyetlen szereplő a regényben, aki látványosan átlép egy társadalmi kategóriát, Lali által megtapasztal egy viszonylagos tárgyi jólétet, ennek viszont az a velejárója, hogy sem vér szerinti anyja személyes világát, életmódját, sem az őt felnevelőket nem érzi a sajátjának, idegenkedik tőlük. Elutasítja Klárimama egyetlen tápláló megnyilvánulását, amikor is az öregasszony gyanús teával kínálja őt, a várandós Verának azonban rettenetes asszociációi támadnak erre. Attól fél, hogy a teák elfogyasztása után elvetél, vagy torzszülöttet hoz a világra. Hasonló ellenérzések működnek benne, amikor Edit néni traktálja őt *zsírkarikás levesekkel*. Az ételekhez való viszonyulása egybefügg a kínáló személyektől való tartózkodással. A teával és a levessel szembeni idegenkedés a meggazdagodásból, a jólétből

fakadó múltelvetés, Vera önmaga előtti eredettagadásának eszköze. De Vera nemcsak a múltjának alacsonyabb egzisztenciájú személyeivel szemben folytat ellenállását, hanem a jólét képviselőjével, az agresszív és bántalmazó férjével szemben is. Miután rájön, hogy Lali megcsalja, a lángosozóban található süteményeket lehúzza a vécén. Az ételek megtagadása, megsemmisítése néma ellenállásként, indulatkiélésként értelmezhető, Vera ugyanis e tetteit követően sem Klárimamától, sem Edit nénitől nem tud ténylegesen eltávolodni, a Lali okozta sérelmeket is elfojtja magában, és nem lép ki a házasságból.

ÖSSZEGZÉS

A fenti példák alapján megállapítható, hogy az *Akvárium* személyközi kapcsolatainak alakulásában, a szereplők közötti kommunikáció során döntő jelentőséggel bírnak a gasztrokulturális elemek. Ezek az elemek – amellet, hogy a regény cselekményének alakítói – kulcsfontosságúak a narratív egész tekintetében is. Atmoszférateremtő esztétikai jegyekként, szociografikus vagy etnikai-vallási utalásokként egyaránt értelmezhetők – ezeknek a szempontoknak a körüljárása további kutatási lehetőséget rejt magában.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- SZÉP Szilvia, *Átlátászó falak közt alvó korpusz*, A Vörös Postakocsi, 2014/1–4, 118–120.
 TOLDI Éva, *Az Akvárium mint szemiotikai centrum Tóth Krisztina regényében* = T. É., *Önértésváltozatok, identitástapasztalatok*, Zenta, zEtna, 2015, 62–72.
 TÓTH Krisztina, *Akvárium*, Bp., Magvető, 2013.
 VISY Beatrix, *Hőfehérke és egy darabka tenger*, Holmi, 2013/10, 1321–1325.